

Петрук Олена Митрофанівна, к.пед.н., доцент, доцент кафедри педагогіки (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне), ao_petruku@ukr.net

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. В статті розкрито поняття «професійно-етична компетентність» вчителя початкових класів. Доведено, що етична компетентність є однією з ключових компетентностей, якими має володіти вчитель. Показано, що вона постає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності педагога до роботи в школі. Визначено шляхи формування цієї компетентності під час навчання студентів. Обґрунтовано важливість дотримання системи роботи при формуванні професійно-етичної компетентності.

Ключові слова: нова українська школа, вчитель початкових класів, професійно-етична компетентність, моральні якості, педагогічна етика.

Petruk Olena Mytrofanivna, Ph.D in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, Rivne), ao_petruku@ukr.net

WAYS OF FORMING THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER'S PROFESSIONAL AND ETHICAL COMPETENCE

Abstract.

Introduction. The mission of the new Ukrainian school is to help expose and develop a child's abilities, talents and capabilities through partnership between a teacher, a student and parents. Only the true teacher who has a pronounced ethical orientation of the personality, the ability to think in the categories of morality, to act in accordance with moral norms can fulfill this purpose. That is why formation of the future primary school teachers' professional and ethical competence is a very important task today.

Purpose. The purpose of the article is to reveal the ways of formation of the future primary school teacher's professional and ethical competence.

Methods. The methods of analysis of efficiency of the ways of formation of the future primary school teacher's professional and ethical competence and

substantiation of expediency of their application in a higher educational institution practice are used.

Results. *In our opinion, ethical competence is a component of professional competence. Working with students, we were aware that the very process of forming the future teacher's professional and ethical competence is complex and controversial. Therefore, it was necessary to determine correctly the ways to achieve the tasks. Our work involved a certain system.*

Our students get the first ideas on knowledge with the content, structure, character and specificity of the teaching profession during the first course while studying the subjects «Introduction to the Specialty», «General Basics of Pedagogies». In the course of studying these subjects, we focused students' attention on learning the following issues: pedagogical activity, pedagogical culture, teacher's functions, requirements for his / her personality, principles of student's self-organization in a higher pedagogical educational institution. During practical classes, we taught students to identify the major professionally significant teacher's qualities and characteristics of a personality-oriented pedagogical culture, and to form a future teacher's professional diagram.

The subject «Pedagogical Ethics of Primary School Teachers» facilitates to study of the pedagogical profession ethical principles, namely acquaintance with the history of emergence and formation of pedagogical codex, rules of professional behavior. During the lectures students enrich their knowledge with the content of the teacher's ethics codex; moral requirements for the teacher's professional activity; ethical bases of communication of the teacher and ethical principles of pedagogical activity in the process of conflict resolution; components of ethical culture. During our practical classes we use the different forms of activity with students. Business games, discussions and debates, consideration of pedagogical situations, development of the Teacher's Value Orientation Codex, writing compositions on the theme «My Teacher's Ideal» were proved themselves. While playing ordinary pedagogical situations with students we tried to teach them to understand pedagogical situation, to set a goal and to formulate a pedagogical task. The students' solving of pedagogical situations during educational process is directed, first of all, to formation of a stock of pedagogical actions necessary for effective fulfillment of future professional activity, detailed development of cognitive abilities of the future primary school teachers, development of professional thinking, formation of their creative activity. At the same time, our research showed that application of situations promotes development of the ability to systematically analyze the educational activity and constructively realize the pedagogical processes and phenomena, expands the range of knowledge about the teacher's practical activity, gives the opportunity to see the internal reserves of the teaching profession.

Originality. *An attempt to reveal the ways of formation of the future primary school teacher's professional and ethical competence is made. Expediency of*

their application in the practice of work in higher educational institutions is substantiated.

Conclusion. *Therefore, formation of an ethically competent teacher is a socially significant problem, and solution of this problem assists to success of the educational system humanization, increase of general culture in society and the prospects for a modern man's development. The main ways of formation of the future primary school teacher's professional and ethical competence is the system of using various forms of work with students during studying various disciplines, starting from the first year of study.*

Keywords: *new Ukrainian school, primary school teacher, professional and ethical competence, moral qualities, pedagogical ethics.*

В Концепції нової української школи наголошено на тому, що «кожна дитина неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини» [1]. Адже від рівня моральної поведінки вчителя залежить комфортність виховного, соціального середовища для вихованців, батьків та самих педагогів. Можна сказати, що прикметною рисою справжнього педагога є виражена етична спрямованість його особистості, здатність мислити категоріями моралі, діяти у відповідності із моральними нормами. Саме тому формування професійно-етичної компетентності у майбутніх вчителів початкових класів є досить актуальним завданням сьогодення.

Проблему формування етичної компетентності вчителя розглядали у своїх працях А. Донцов, В. Писаренко, Г. Рисаченко, О. Синиця, Л. Хоружа, І. Чернокозова, Н. Чернокозов та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7]. Водночас результати аналізу психолого-педагогічної літератури дозволяють зробити висновок про те, що виникла необхідність обґрунтування і впровадження у фахову підготовку майбутніх вчителів початкових класів шляхів формування зазначеної компетентності, що і обумовило вибір теми нашого дослідження.

Метою нашої статті є обґрунтування шляхів формування професійно-етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Серед ключових компетентностей, якими повинен володіти майбутній педагог, етична має пріоритетне значення. Вона виступає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності вчителя до роботи у школі, тому що виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст. Л. Хоружа розглядає етичну компетентність як складне індивідуально-психологічне утворення, яке інтегрує в собі професійні теоретичні знання, ціннісні орієнтації, особистісні якості та практичні

вміння педагога у сфері професійної етики, що забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки згідно професійно-педагогічних норм. Етична компетентність вчителя, на її думку, репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах життя і професійній діяльності, психічних станах, діях, вчинках і якостях педагога, забезпечує вибір свідомої етичної поведінки згідно професійно-педагогічних норм [6].

І. Чернокозов, В. Чернокозова, С. Шульпин та ін. включають до етичного компонента професійної діяльності педагога знання у сфері етики, певний набір моральних якостей, необхідних учителю, а також готовність до етично адекватної поведінки в ситуаціях морального вибору [7; 8]. Будьте доброзичливі, – звертається Василь Сухомлинський до вчителів. «Ця порада відноситься до азбуки педагогічної культури взагалі і емоційній стороні культури виховання зокрема. Бути доброзичливим – означає ставитися до дитини так, як ви поставилися б до власного сина... Легко сказати: будьте доброзичливі. Але доброзичливість треба виховувати, і виховується цей стан душі тільки тоді, коли вона – взаємна, тобто, коли педагог бажає добра учневі, а учень – педагогові. Це найтонша гармонія шкільного життя» [9, с. 432–433].

На нашу думку, етична компетентність є складовою професійної компетентності. Працюючи зі студентами, ми усвідомлюємо, що сам процес формування професійно-етичної компетентності майбутнього вчителя достатньо складний, динамічний, багатогранний і багатofакторний. Тому необхідно правильно визначити шляхи реалізації поставлених завдань. Для цього наша робота передбачає певну систему.

Перші уявлення по ознайомленню з змістом, структурою, характером і специфікою професії вчителя наші студенти отримують на першому курсі під час вивчення дисциплін «Вступ до спеціальності», «Загальні основи педагогіки». У процесі вивчення цих курсів ми зосереджуємо увагу студентів на засвоєнні ними знань із таких питань: педагогічна діяльність, педагогічна культура, функції вчителя, вимоги до його особистості, основи самоорганізації студента у закладі вищої педагогічної освіти. На практичних заняттях студенти навчаються визначати основні професійно-значущі якості та характеристики особистісно-орієнтованої педагогічної культури вчителя, а також складати професіограму майбутнього вчителя.

В навчально-методичному посібнику «Нова українська школа» за загальною редакцією Н. Бібік перераховані такі обов'язки вчителя: «поважати кожну дитину; вірити в успішність кожної дитини; бути чесними і визнавати власні помилки; вміти слухати й дотримуватися конфіденційності; бути послідовними й справедливими; мати високі очікування щодо кожного учня, у тому числі учнів з особливими освітніми потребами; цінувати особисті зусилля дітей; організовувати стимулююче навчальне середовище; постійно оновлювати свої знання про дитячий розвиток» [10, с. 45]. Саме

тому для майбутнього вчителя актуальним є питання вивчення етичних засад педагогічної професії, а саме: ознайомлення з історією виникнення та становлення педагогічних кодексів, правил професійної поведінки. Адже учитель має не тільки гарно знати свій предмет, володіти методикою викладання, а, перш за все, бути носієм етичних норм та принципів життя, оскільки його поведінка, слово, жест, погляд мають іноді більший вплив на дитину, ніж найкращі педагогічні і культурні заходи. Несформованість етичної компетенції педагога призводить до етико-педагогічних помилок у педагогічній діяльності. Василь Сухомлинський наголошував на тому, що вчителю «треба вміти розуміти порухи дитячого серця. Цього не можна навчитися за допомогою якихось спеціальних прийомів. Це досягається завдяки високій емоційно-моральній культурі педагога» [11, с. 229].

Сприяє формуванню такої культури у майбутніх вчителів курс «Педагогічна етика вчителя початкових класів». Викладаючи цю дисципліну, ми ставимо перед собою мету формування у майбутніх учителів моральних цінностей педагогічної професії, розвиток у них умінь бачити і вирішувати проблеми, що виникають у освітньому процесі з дотриманням етичних принципів і норм поведінки. При вивченні курсу ознайомлюємо студентів із поняттям «педагогічна етика вчителя» та змістом етичного кодексу вчителя; моральними вимогами до професійної діяльності вчителя; етичними основами спілкування педагога та етичними засадами педагогічної діяльності в процесі розв'язання конфлікту; складовими етичної культури.

Лекційні заняття передбачають такі теми: Предмет і завдання педагогічної етики», «Категорії педагогічної етики», «Педагогічна мораль і її прояви в діяльності педагога», «Педагогічна культура вчителя», «Моральні відносини педагога», «Моральний конфлікт в діяльності педагога і оптимальні шляхи його розв'язання». На цих заняттях студенти отримують знання про те, що педагогічна етика – це наука про закономірності розвитку моральних вимог, що породжуються особливостями педагогічної діяльності, які проявляються у взаємовідносинах між вчителем і учнем, вчителем і батьками учнів, між вчителем і адміністрацією, а також взаємовідносинами, що складаються в самому педагогічному колективі, визначальними умовами яких є особистісні та професійні якості вчителя.

Розглядаючи категорії педагогічної етики, які визначають норми поведінки вчителя по відношенню до учнів, ми основну увагу звертаємо на професійний педагогічний обов'язок, педагогічну справедливість, педагогічну честь і педагогічний авторитет. Василь Сухомлинський стверджував, що особливості вираження професійної діяльності вчителя є складовими його культури: з того, як поводить себе вихователь, дитина робить висновок про поведінку інших людей, де добро і зло, в чому ідеал [12].

Навчаючи студентів основам моральної культури вчителя, ми враховували думку А. В. Донцова про те, «що моральна культура є не лише складовою,

а й інтегруючою сутністю загальної культури майбутнього вчителя. Серед основних її структурних компонентів можна виділити: а) рівень розвитку морально-естетичних потреб і почуттів; б) єдність особистих моральних якостей, що відповідають вимогам соціалізації моральних принципів і етичних переконань; в) рівень розвитку вмінь та навиків, що містять в собі досвід етичної поведінки; г) активна дійова позиція студента по відношенню до об'єктів соціальної практики, існуючої системи моральних відносин і до самого себе, що зумовлює моральну саморегуляцію його діяльності і поведінки» [2, с. 21].

Педагогічна мораль визнає такі норми взаємин між учителями і учнями, які сприяють розвитку творчої особистості, формування людини, що володіє почуттям власної гідності. На нашу думку, найважливіша умова позитивного впливу педагога на дитину – поєднання розумної вимогливості і довіри до неї. У системі моральних відносин у педагогічному середовищі дуже важливу роль відіграє взаємодія вчителя з учнівським колективом, які повинні будуватися на основі взаєморозуміння і взаємоповаги, поваги вчителем позитивних традицій колективу і почуття власної гідності кожного вихованця. Звичайно успіх виховання залежить і від впливу того найближчого мікросередовища, в якому живуть і виховуються діти.

Розглядаючи зі студентами тему «Моральний конфлікт в діяльності педагога і оптимальні шляхи його розв'язання», ми намагаємось навчити студентів правильно розуміти певні педагогічні ситуації. Адже учневі важко щодня виконувати правила поведінки у школі та вимоги вчителів на уроках і перервах, тому природні незначні порушення загального порядку: можливі сварки, образи, зміна настрою тощо. І лише правильно реагуючи на поведінку учнів, учитель може взяти ситуацію під власний контроль і відновити порядок. Поспішність в оцінках вчинку часто призводить до помилок, викликає обурення в учня несправедливістю із боку вчителя, і тоді педагогічна ситуація переходить в конфлікт. У книзі «Сто порад учителям» В. Сухомлинський зазначає: «Мудрість влади педагога – це насамперед його безмежна влада все розуміти... з винятковою педагогічною мудрістю ставитись до найрізноманітніших необачних вчинків, у яких – не повинне зло, а найчастіше забудькуватість незнання чи помилка. Конфлікт між учителем і дитиною один з крайніх проявів педагогічної неграмотності... Дитину взагалі не можна порівнювати з дорослим. Немає такої єдиної мірки, якою б можна було виміряти дорослого й дитину» [9, с. 641–643].

На практичних заняттях ми використовуємо різні форми роботи із студентами. Досить добре зарекомендували себе проведення ділових ігор, дискусій та диспутів, розгляд педагогічних ситуацій, розробка Кодексу ціннісних орієнтацій педагога, написання творів на тему «Мій ідеал вчителя».

Під час написання твору студенти намагаються визначити моральні якості особистості вчителя, які є основою у становленні моральної культури

вчителя. Вони пояснюють це тим, що сучасний учитель початкових класів не лише має сформувати в дітей знання, вміння та навички, а й прищепити їм любов до світу, до людей, до життя, навчити їх бути чуйними, толерантними, ввічливими, повноцінним творцями життя.

Наведемо деякі висловлювання студентів:

Кирильчук О.: «Вчитель, по-перше, повинен бути людиною доброї душі, яка сприймає дітей такими якими вони є; по-друге, він повинен розуміти дітей, розуміти їх турботи, шанувати дитячі почуття; по-третє, вчитель повинен бути оптимістом, має любити усіх дітей всім серцем».

Іванчук І.: «Вона заходила у клас з ніжною материнською усмішкою. Її усі чекали з великим нетерпінням. Вона повільно йшла між рядами парт учнів, можливо хтось відсутній, а в чийось очах прочитає прохання про допомогу. Її турбувала доля кожного учня. Вона переживала, непокоїлась про «своїх» дітей, проникала у всі їхні почуття та емоції».

Ковальчук Ю.: «Взагалі ідеалу зовнішності для мене не існує, а існує тільки душа. Вона знала коли нас потрібно похвалити, коли насварити. Вона розуміла нас у кожній ситуації».

Під час програвання зі студентами педагогічних ситуацій, з якими досить часто зустрічаються вчителі у школі, ми намагалися навчити їх розуміти ситуацію, ставити перед собою мету та формулювати педагогічне завдання. У процесі розв'язання таких ситуацій студенти вчать аналізувати їх, встановлювати причини їх виникнення, звертати увагу на зовнішні чинники, психічний і фізичний стан учня, пропонувати самостійні способи розв'язання цих ситуацій. Розв'язання студентами педагогічних ситуацій у ході освітнього процесу спрямовується, насамперед, на формування запасу педагогічних дій, необхідних для ефективного виконання майбутньої фахової діяльності, усебічний розвиток пізнавальних можливостей майбутніх учителів початкових класів, розвиток професійного мислення, формування їхньої творчої активності. Водночас використання ситуаційних завдань, як показало наше дослідження, сприяє розвитку вміння системно аналізувати освітню діяльність і конструктивно осмислювати педагогічні процеси та явища, розширює коло знань про практичну діяльність педагога, дає можливість бачити внутрішні резерви вчительської професії.

Закріпленню знань студентів з етики поведінки, на нашу думку, сприяє і проведення різноманітних видів практики. У процесі педагогічної практики студенти адаптуються до діяльності вчителя, знаходять своє місце у взаємодії дитячого і педагогічного колективу, усвідомлюють та оцінюють правильність професійного вибору, рівень вироблених необхідних якостей для педагогічної діяльності. Саме практична діяльність студентів у загальноосвітніх школах, дає їм змогу пізнати та випробувати себе у ролі вчителя, відчутти смак цієї роботи, визначити власні професійні інтереси, переконалися у своїй психологічній готовності до педагогічної діяльності,

поглибити психолого-педагогічні знання, збагатити особистісні педагогічні погляди, позиції, сформовані під час навчання в університеті.

Отже, формування етично компетентного вчителя – це соціально значуща проблема, від розв’язання якої залежать успіх гуманізації системи освіти, підвищення загальної культури у суспільстві та перспективи розвитку сучасної людини. Основними шляхами формування професійно-етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів є система використання різноманітних форм роботи із студентами під час вивчення різноманітних дисциплін, починаючи з першого курсу навчання. Адже, етичний розвиток майбутнього вчителя є неперервним процесом особистісно-професійного зростання, що передбачає підвищення його рівня моральної свідомості, здійснення професійної рефлексії та формування системи ставлень до суб’єктів освітнього процесу відповідно до норм і правил педагогічної етики. Тому, що «переступаючи поріг школи, вирішуючи присвятити своє життя благородній місії творення Людини, як стверджував видатний педагог Сухомлинський, необхідно пам’ятати те, що перед вами може виникнути небезпека опинитися в полоні примхливих, скороминучих колізій настрою. Бути річкою, в якій зливаються гаряче серце і холодний розум, не допускати поспішних, непродуманих рішень – це одна з вічних віток педагогічної майстерності. Зав’яне вона – усі знання педагога перетворяться в прах» [9, с. 639].

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні шляхів формування емоційно-моральної культури майбутніх вчителів.

Список використаних літературних джерел

1. Концепція НУШ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 16.09.2019).
2. Донцов А. В. Моральна культура вчителя. Харків, 2007. 240 с.
3. Писаренко В. И., Писаренко И. Я. Педагогическая этика. Минск, 1977. 256 с.
4. Рисаченко Г., Кубенко Н. Етична компетенція сучасного викладача. *Освіта, технікуми, коледжі*. 2009. № 2. С. 59–62.
5. Синиця О. О. Професійно-етична культура викладача. Актуальні проблеми вдосконалення навчального процесу: тези доповідей та повідомлень учасників II конференції школи педагогічної майстерності. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 103–105.
6. Хоружа Л. Л. Розвиток етичної компетентності майбутнього вчителя як багатофакторний процес. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. № 5. С. 42–44.
7. Чернокозова В. Н., Чернокозов И. И. Этика учителя. Київ. 1973. 175 с.
8. Шульпин Е. С. Этическая компетентность как фактор профессиональной подготовки будущего учителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Курган, 1999. 18 с.
9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителяві. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 2. 639 с.
10. Бібік Н. М. Нова українська школа: порадник для вчителя. Київ, 2018. 160 с.

11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 3. 670 с.

12. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 1. 639 с.

References

1. Kontseptsiiia NUSH. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (Last accessed: 16.09.2019) (In Ukrainian).

2. Dontsov A. V. (2007). *Moralna kultura vchytelia*. Kyiv (In Ukrainian).

3. Pysarenko V. I., Pysarenko I. Ya. (1977). *Pedagogicheskaya etika*. Minsk (In Russian).

4. Rysachenko H., Kubenko N. (2009). *Etychna kompetentsiia suchasnoho vykladacha. Osvita, tekhniky, koledhzi (Education, Technical Schools, Colleges)*, 2, 59–62 (In Ukrainian).

5. Synytsia O. O. (2008). *Profesiino-etychna kultura vykladacha. Aktualni problemy vdoskonalennia navchalnoho protsesu: tezy dopovidei ta povidomlen uchasnykiv II konferentsii shkoly pedahogichnoi maisternosti. Natsionalna Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*. Kharkiv, 103–105 (In Ukrainian).

6. Khoruhza L. L. (2003). *Rozvytok etychnoi kompetentnosti maibutnioho vchytelia yak bahatofaktorny protses. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. (Pedagogics and Psychology of Vocational Training)*, 5, 42–44 (In Ukrainian).

7. Chernokozova V. N., Chernokozov I. I. (1973). *Etika ychytelya*. Kiev (In Russian).

8. Shulpin Ye. S. (1999). *Eticheskaya kompetentnost kak factor professionalnoi podgotovki budushego ychytelya: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk*. Kurgan (In Russian).

9. Sukhomlynskyi V. O. (1977). *Sto porad uchytelevi. Vybrani tvory: u 5-ty t. Kyiv: Radianska shkola*. T. 2 (In Ukrainian).

10. Bibik N. M. (2018). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia*. Kyiv (In Ukrainian).

11. Sukhomlynskyi V. O. (1976). *Sertse viddaiu ditiam. Vybrani tvory: u 5-ty t. Kyiv: Radianska shkola*. T. 3 (In Ukrainian).

12. Sukhomlynskyi V. O. (1977). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoj osobystosti. Vybrani tvory: u 5-ty t. Kyiv: Radianska shkola*. T. 1 (In Ukrainian).

Рецензент: д.пед.н., професор Красовська О. О.